

ОЛЕКСАНДР ЄВГЕНОВИЧ КУХАРЄВ,

доктор юридичних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра цивільного права та процесу;

 <https://orcid.org/0000-0003-2086-9179>,
e-mail: kukharyev@gmail.com

ФЕНОМЕН ЛЕЖАЧОЇ СПАДЩИНИ У СПАДКОВОМУ ПРАВІ

З'ясовано сутність феномена лежачої спадщини у спадковому праві. Зроблено висновок, що право власності на спадкове майно набувається спадкоємцем ретроспективно з часу відкриття спадщини незалежно від правового режиму успадкованого майна, а також моменту державної реєстрації права власності на спадщину. Наголошено, що необхідною умовою виникнення права власності на спадщину є її прийняття спадкоємцем у спосіб та строки, визначені цивільним законодавством. Доведена спірність теорії розщеплення права власності на спадкове майно через її невідповідність конструкції універсального спадкового правонаступництва. Феномен лежачої спадщини характеризує фактичний стан об'єктів спадкового правонаступництва з часу відкриття спадщини до моменту її прийняття спадкоємцем. Юридично такого проміжку стану безсуб'єктності майна не існує, зважаючи на закріплене в законі правило про зворотну силу прийняття спадщини.

Ключові слова: спадкові правовідносини, спадкування, спадщина, спадкодавець, спадкоємець, лежача спадщина, право на спадщину.

Оригінальна стаття

ВСТУП. З часу відкриття спадщини і до моменту її прийняття спадкоємцями фактично не існує суб'єкта, якому належить спадщина, адже спадкоємці не набули ще прав на неї, а спадкодавця вже немає серед живих. І це досить своєрідна правова конструкція, що практично допускає наявність об'єкта без суб'єкта, який має право на цей об'єкт. Таке майно з часів римського права отримало назву лежачої спадщини (*hereditasiacet*). Надзвичайно важливим в аспекті забезпечення стабільності майнового обороту є вирішення проблеми збереження спадщини у період, коли коло спадкоємців ще не визначено, оскільки вони не прийняли спадщину в установленому законом порядку. Проблема збереження спадщини у цей період нерозривно пов'язана з іншою – захист прав та інтересів спадкоємців, а також кредиторів спадкодавця, які правомірно очікують на виконання зобов'язання, зокрема шляхом звернення стягнення на успадковане майно. Для цього вирішальним видається встановлення моменту набуття спадкоємцем права власності на спадкове майно.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою публікації є з'ясування феномена лежачої спадщини у спадковому праві шляхом вирішення проблеми збереження об'єктів спадкового правонаступництва в період з часу відкриття спадщини та до моменту її прийняття спадкоємцями. Для досягнення окресленої

дослідницької мети необхідно критично оцінити відповідні положення законодавства, судової практики та цивілістичної доктрини, що стало завданням статті.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. У цивілістичній доктрині існує кілька позицій, які пояснюють феномен лежачої спадщини.

Найбільш рання теорія заснована на *постулаті продовження особистості спадкодавця*, тобто права спадкодавця не припиняються з його смертю і продовжують існувати до певного моменту їх визнання за іншим суб'єктом права. За твердженням І. Б. Новицького (2002, с. 239), у класичний період лежача спадщина перестала вважатися безхазяйним майном. До прийняття спадкоємцем це майно немов би вважалось належним померлому: спадщина *defunctisustinet* (підтримує, зберігає в собі особистість померлого). Подібна містична конструкція дозволяла боротися проти всякого роду зазіхань на лежачу спадщину.

Теорія юридичної особи (Суворов, 2000, с. 263–264). Свого часу Г. Ф. Шершеневич (2005, с. 339) писав, що з моменту відкриття спадщини та до прийняття її спадкоємцями майно, що складає спадкову масу, перебуває в невизначеному стані через відсутність господаря. Попередній суб'єкт права вибув, а новий ще не з'явився. Спадкова маса є юридичною особою, через це сама стає суб'єктом тих прав і обов'язків, що входять до її складу.

Окремі вчені розглядали лежачу спадщину як належну майбутньому спадкоємцю, оскільки саме до нього перейде спадкова маса. На думку Б. Б. Черепакіна (2001, с. 421–422), спадщина як сукупність прав та обов'язків існує при тимчасовій відсутності певного суб'єкта заради майбутніх суб'єктів – спадкоємців. Сучасна дослідниця М. В. Бондарева (2017, с. 7) стверджує, що спадкове правовідношення з моменту виникнення не є безсуб'єктним. Спадкоємець є суб'єктом спадкового правовідношення з часу відкриття спадщини хоча б тому, що із цього моменту він наділяється правом на прийняття спадщини, результатом здійснення якого може стати набуття ним права власності.

Нарешті, прихильники *теорії безсуб'єктного майна* наголошують на тому, що в певний період спадщина не має суб'єкта, адже її власник помер, а новий ще не з'явився. Упродовж певного часу права існують тимчасово без суб'єкта, а зобов'язання – без об'єкта. Немає потреби допускати вічність такого стану, але необхідно просто прийняти його (Муромцев, 2015, с. 339).

Окремо має бути наведена точка зору В. І. Серебровського (2003, с. 182), який піддавав критиці теорію безсуб'єктного майна та проводив аналогію спадщини в період між смертю власника та прийняттям спадкоємця-ми спадщини з правовим режимом безхазяйного майна.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Для досягнення поставленої мети наукової статті використано загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання. Загальнонаукові методи (діалектичний, аналізу та синтезу, формально-логічний) є базовими юридичними прийомами, засобами дослідження всієї роботи.

Питання методів вирішується у правовій доктрині неоднозначно у зв'язку з виокремленням різноманітних методів. Проте найбільш компромісним і прийнятним є існування серед спеціальних методів дослідження формально-логічного (догматичного), історико-правового методів та методу моделювання, що застосовувалися в цій роботі. Формально-юридичний (догматичний) метод використовувався під час аналізу змісту правових норм спадкового законодавства шляхом їх вивчення та інтерпретації. Застосування історико-правового методу дозволило визначити витки категорії «лежача спадщина». За допомогою методу моделювання обґрунтовано спірність теорії розщеплення права власності на спадкове майно через її невідповідність концепції універсального спадкового правонаступництва.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. У чинному законодавстві України проблема збереження спадщини та забезпечення стабільності майнового обороту вирішується шляхом застосування фікції *зворотної сили прийняття спадщини*, за змістом якої незалежно від часу прийняття спадщини вона належить спадкоємцеві з часу відкриття спадщини (ч. 5 ст. 1268 ЦК України¹), тобто з моменту смерті спадкодавця або оголошення його померлим. Фізична особа оголошується померлою від дня набрання законної сили рішенням суду про це. Фізична особа, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави припустити її загибель від певного нещасного випадку чи у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом, може бути оголошена померлою від дня її вірогідної смерті. Значення зворотної сили прийняття спадщини виявляється в тому, що саме на час відкриття спадщини визначається її склад, коло спадкоємців, обсяг боргів спадкодавця, інші обов'язки, що обтяжують спадщину.

Застосування вказаної фікції має вкрай важливе значення для охорони прав спадкоємців, адже в разі прийняття спадщини вони набувають права не лише на майно, виявлене в момент прийняття спадщини, але й на майно, що було в наявності в день смерті спадкодавця, але з тих чи інших причин виявилось у володінні третьої особи. Як наголошується в юридичній літературі, у випадках, коли спадкове майно перейшло до неуповноважених на те осіб у проміжку між моментом відкриття та моментом прийняття спадщини, спадкоємець набуває права витребування цього майна з чужого незаконного володіння, а також права пред'явлення позову про відшкодування збитків, завданих унаслідок незаконного володіння, користування або розпорядження зазначеним майном (Дзера та ін., 2010). Верховний Суд України у цьому аспекті зазначив, що у спадкоємця, який у встановленому законом порядку прийняв спадщину, права володіння та користування спадковим майном виникають із часу відкриття спадщини. Такий спадкоємець може захищати свої порушені права володіння та користування спадковим майном відповідно до глави 29 ЦК України. Якщо у складі спадщини, яку прийняв спадкоємець, є нерухоме майно, то право розпорядження нерухомим

¹ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 20.06.2022).

майном виникає в нього з моменту державної реєстрації цього майна. Спадкоємець, який прийняв у спадщину нерухоме майно ще до його державної реєстрації, має право витребувати це майно у його добросовісного набувача з підстав, передбачених ст. 388 ЦК України, зокрема в разі, якщо воно вибуло з володіння спадкодавця поза волею останнього¹.

Правило про зворотну силу прийняття спадщини має фіктивний характер, адже встановлює завідомо неіснуюче положення про те, що спадкоємець прийняв спадщину в день смерті спадкодавця, хоча фактично особа звертається до нотаріуса із заявою про прийняття спадщини в інший день протягом шести місяців із часу відкриття спадщини. Умовою застосування окресленої фікції є факт прийняття спадщини спадкоємцем. Причому закінчення шестимісячного строку, встановленого законом для прийняття спадщини, автоматично не позбавляє можливості застосувати фікцію зворотної сили прийняття спадщини у відповідних правовідносинах. У випадку поновлення вказаного строку згідно зі ст. 1272 ЦК України за згодою спадкоємців або в судовому порядку спадщина аналогічно належатиме спадкоємцеві з часу її відкриття (Кухарев, 2015, с. 28–29).

Водночас окремі науковці заперечують правило зворотної сили прийняття спадщини. Зокрема, І. О. Дзера (2020, с. 120–121) наводить такі аргументи: по-перше, на заяві про прийняття спадщини зазначається саме дата її подання, а не моменту відкриття спадщини; по-друге, може йтися не про надання зворотної дії правочину про прийняття спадщини (адже для деяких категорій спадкоємців вона приймається автоматично, тому не містить усіх необхідних ознак правочину, проте є юридичним фактом), а про надання зворотної дії правовстановлюючому документу (свідоцтву про прийняття спадщини). Жоден нормативно-правовий акт, що регулює державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно, не містить норми, яка б передбачала зазначення моменту набуття права власності спадкоємцем саме датою відкриття спадщини. Відсутнє подібне застереження і в самому свідоцтві про право на спадщину. Нарешті, спадкоємець може передумати і відмовитися від прийняття

спадщини, тому вважати його власником майна недоречно.

При цьому застосовувати режим безхазяйного майна для регулювання правового режиму лежачої спадщини, на чому наполягав свого часу В. І. Серебровський (2003), видається недостатньо обґрунтованим. На відміну від безхазяйного майна, коли дійсно відсутній суб'єкт права, у досліджуваній період презюмується, що такий суб'єкт має бути, але він потребує часу для надання йому легітимності. Тому спадщина перебуває у «стані очікування» свого власника. Через це спадкове майно не відповідає повною мірою правовому режиму безсуб'єктності.

Із з'ясуванням феномена лежачої спадщини пов'язано вирішення питання визначення моменту набуття права власності на спадкове майно, що має важливе теоретичне та практичне значення. Згідно зі ст. 1299 ЦК України якщо у складі спадщини, яку прийняв спадкоємець, є нерухоме майно, спадкоємець зобов'язаний зареєструвати право на спадщину в органах, що здійснюють державну реєстрацію нерухомого майна. Право власності на нерухоме майно виникає у спадкоємця з моменту державної реєстрації цього майна. Проте ст. 1299 ЦК України була виключена на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із запровадженням державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень»². Ця обставина не вирішила, а ще більше загострила проблему виникнення у спадкоємця права власності на спадщину, до складу якої входять об'єкти нерухомого майна.

Додатково змістом ст. 1297 ЦК України на спадкоємця покладено обов'язок звернутися за свідоцтвом про право на спадщину на нерухоме майно та інше майно, щодо якого здійснюється державна реєстрація. Проте нормами цієї статті, так само як і іншими нормами цивільного права, не визначено правових наслідків недотримання такого обов'язку у вигляді втрати права на спадщину.

Судова практика із цього питання почала формуватися ще за часів дії ст. 1299 ЦК України. Так, уже хрестоматійною стала правова

¹ Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 23.01.2013 : справа № 6-164цс12 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/29023880> (дата звернення: 20.06.2022).

² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із запровадженням державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 04.07.2013 № 402-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/402-18> (дата звернення: 20.06.2022).

позиція Верховного Суду України, висловлена у Постанові від 23 січня 2013 р.: прийнявши в установленому законом порядку спадщину, позивач з часу її відкриття набув речових прав на успадковану квартиру – право володіння та право користування нею і, відповідно, право на захист цих прав. Право розпорядження зазначеною квартирою виникає в позивача з часу державної реєстрації його права власності на квартиру¹. Ця правова позиція застосовується і Верховним Судом².

Додатково у п. 1 Листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування» від 16 травня 2013 р. містилося роз'яснення про те, що законодавець розмежовує поняття «виникнення права на спадщину» та «виникнення права власності на нерухоме майно, що входить до складу спадщини» і пов'язує з виникненням цих майнових прав різні правові наслідки. Виникнення у спадкоємця права на спадщину, яке пов'язується з її прийняттям як майнового права, зумовлює входження права на неї до складу спадщини після смерті спадкоємця, який не одержав свідоцтва про право на спадщину та не здійснив його державної реєстрації³.

Викладений вище підхід Верховного Суду України мав у правовій доктрині як прихильників (Козловська, 2013; Главач, 2015), так і противників (Печений, 2013). Окремо має бути наведена точка зору Ю. О. Заїки (2021, с. 25), який стверджує, що з моменту відкриття спа-

дщини у спадкоємця виникає певне майнове право – *право на спадщину*. У цього майнового права особливі підстави виникнення та встановлені законом часові межі існування.

Верховний Суд України своєю Постановою від 23 січня 2013 р. дав потужний імпульс для подальшої розробки позиції, що виникнення права власності залежить від правового режиму успадкованого об'єкта. Так, П. О. Гвоздик та С. О. Бородовський (2013, с. 93–94) наполягали на тому, що право власності на рухоме майно виникає з часу відкриття спадщини, а на нерухоме – з моменту реєстрації цього майна. Такий підхід обґрунтовувався тим, що ст. 1299 ЦК України є спеціальною нормою та має пріоритет у застосуванні стосовно загальної норми – ч. 5 ст. 1268 ЦК України. Близько до них висловлюється І. О. Дзера (2020, с. 121), яка стверджує, що стосовно нерухомого майна у спадкоємця виникає право власності *в повному обсязі* лише з моменту отримання правостановлюючих документів та державної реєстрації права власності на таке майно. На думку дослідниці, незважаючи на виключення ст. 1299 з ЦК України, щодо нерухомого майна ця норма все одно діє.

Проте таке пояснення видається спірним, адже фактично розщеплює право власності шляхом вказівки на те, що спадкоємець, який прийняв спадщину, набуває з часу її відкриття речових прав на нерухоме майно – права володіння та права користування нею, і, відповідно, права на захист цих прав, а право розпорядження виникає у спадкоємця з часу державної реєстрації його права власності. Крім того, момент виникнення права власності поставлений у залежність від правового режиму об'єкта, що входить до її складу. Зокрема, виникнення права власності на рухоме майно пов'язане з часом відкриття спадщини, а на нерухоме – із днем державної реєстрації прав на нього. Такий погляд можна охарактеризувати як «теорію розщеплення права власності на спадщину».

Складність досліджуваних правовідносин полягає в тому, що в ч. 5 ст. 1268 ЦК України не конкретизується, на якому саме речовому праві спадщина *належить* спадкоємцеві з дня смерті спадкодавця (оголошення його померлим). Причому окреслене питання має як теоретичне, так і практичне значення. В юридичній літературі була зроблена спроба розкрити зміст терміна «належність» у контексті ч. 5 ст. 1268 ЦК України як *присвоєння речі* учасником цивільних правовідносин з моменту виникнення належності (Гвоздик, Бородовський, 2013, с. 93). Проте ця позиція не пояснює,

¹ Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 23.01.2013 : справа № 6-164цс12 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/29023880> (дата звернення: 20.06.2022).

² Див., напр.: Постанова Верховного Суду від 21.11.2019 : справа № 725/4830/16-ц, провадження № 61-28698св18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85836765> (дата звернення: 20.06.2022); Постанова Верховного Суду від 24.05.2022 : справа № 207/2386/16-ц, провадження № 61-2380св21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104635248> (дата звернення: 20.06.2022).

³ Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування : Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.05.2013 № 24-753/0/4-13 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13> (дата звернення: 20.06.2022).

на якому ж правовому титулі спадкоємець присвоює речі спадкодавця.

Крім того, нез'ясованим повною мірою залишається розуміння повного обсягу права власності, про що йшлося вище, і як ця категорія співвідноситься зі змістом права власності та загальними засадами його виникнення, визначеними в розділі 1 книги 3 ЦК України. Закон не допускає виникнення права власності з розщепленням у часі, всі правомочності, що складають його зміст (право володіння, право користування та право розпорядження), виникають в особі одночасно.

Якщо заперечувати виникнення у спадкоємця права власності на нерухоме майно ретроспективно з часу відкриття спадщини, то зважаючи на побудову книги 3 ЦК України «Право власності та інші речові права» (складається з двох розділів: розділу I «Право власності» й розділу II «Речові права на чуже майно»), виходить, що у спадкоємця виникають права на чуже майно, види яких сформульовано у ЦК України, щоправда, відкрито: право володіння, право користування (сервітут), право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевізис), право забудови земельної ділянки (суперфіцій), інші речові права на чуже майно. Верховний Суд України у своїй Постанові від 23 січня 2013 р. у справі № 6-164цс12 до таких речових прав спадкоємця відніс три: право володіння, право користування та право на захист.

Теорія розщеплення права власності на спадщину руйнує конструкцію універсального спадкового правонаступництва, що становить принцип та методологічну засаду всього спадкового права. Цілісність конструкції універсального спадкового правонаступництва забезпечується серед іншого певними чинниками. Так, спадщина переходить до спадкоємців як *єдине ціле*. Права та обов'язки, належні спадкодавцеві, незалежно від різноманітності елементів об'єднуються в одне поняття «спадщина», що виступає локальним об'єктом, присутнім лише у сфері спадкування. Крім того, спадщина переходить до спадкоємців *одночасно з часу її відкриття незалежно від часу прийняття та державної реєстрації*. При цьому спадкоємці набувають права не лише на майно, виявлене в момент прийняття спадщини, але й на майно, що було в наявності в день смерті спадкодавця, але з тих чи інших причин виявилось у володінні третіх осіб (Кухарев, 2020, с. 43–45). Слід додати, що універсальне спадкове правонаступництво передбачає *безперервність* існування прав та обов'язків при зміні їх носіїв.

На нашу думку, право власності на спадщину виникає з дня смерті спадкодавця (оголошення його померлим), незважаючи на правовий режим об'єктів спадкування, а документом, що підтверджує право власності, є свідоцтво про право на спадщину. Однак до моменту державної реєстрації права власності спадкоємець обмежений у можливості розпоряджатися нерухомим майном, отриманим у порядку спадкування, шляхом його відчуження. І таке обмеження зовсім не свідчить про те, що спадкоємець не набув права власності. Наприклад, розпорядження предметом іпотеки відповідно до ст. 9 Закону України «Про іпотеку»¹ здійснюється лише на підставі згоди іпотекодержателя. Проте незважаючи на ці обмеження, право власності зберігається за іпотекодателем. Так само на майно, визначене у спадковому договорі, нотаріус, який посвідчив цей договір, накладає заборону відчуження (ч. 1 ст. 1307 ЦК України), проте власником такого майна все одно залишається відчужувач. Право власності на предмет спадкового договору виникає у набувача в разі смерті відчужувача.

Обмеження права власності не свідчить про його припинення або не виникнення, а лише ускладнює здійснення цього права. Невипадково у ч. 3 ст. 1296 ЦК України міститься застереження про те, що відсутність свідоцтва про право на спадщину не позбавляє спадкоємця права на спадщину.

Додатково потрібно відмітити, що обмеження щодо правомочності розпоряджатися спадковим майном не є абсолютним і стосується передусім його відчуження. Так, спадкоємці до видачі свідоцтва про право на спадщину та державної реєстрації права власності можуть змінити розміри часток у спадщині, враховуючи нерухоме майно і транспортні засоби (частини 2–3 ст. 1267 ЦК України), шляхом укладення відповідного договору. Крім того, до оформлення права на спадщину спадкоємець згідно зі ст. 1285 ЦК України може укласти договір на управління спадщиною та передати майно в управління іншій особі – управителю. Тобто в цьому випадку спадкоємець виступає установником управління.

Безумовно, такі дії за своєю сутністю є способами розпорядження спадщиною. Отже, можна відмітити широку диспозитивність спадкоємців стосовно здійснення ними своїх

¹ Про іпотеку : Закон України від 05.06.2003 № 898-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-15> (дата звернення: 20.06.2022).

прав на спадщину, що не обмежується лише володінням та користуванням спадковим нерухомим майном.

При цьому слід врахувати, що для виникнення права власності на спадщину ретроспективно з часу її відкриття спадкоємець має прийняти спадщину у спосіб та строки, визначені законодавством. Зокрема, спадкоємець, який постійно проживав разом із спадкодавцем, на час відкриття спадщини вважається таким, що прийняв спадщину, крім випадку відмови від неї. Малолітня, неповнолітня, недієздатна особа, а також особа, цивільна дієздатність якої обмежена, вважаються такими, що прийняли спадщину, крім випадку відмови від неї. Спадкоємець, який бажає прийняти спадщину, але на час відкриття спадщини не проживав постійно із спадкодавцем, має подати нотаріусу або в сільських населених пунктах уповноваженій на це посадовій особі відповідного органу місцевого самоврядування заяву про прийняття спадщини. Згідно зі ст. 1270 ЦК України для прийняття спадщини встановлюється строк у шість місяців, який починається з часу відкриття спадщини. Якщо виникнення в особи права на спадкування залежить від неприйняття спадщини або відмови від її прийняття іншими спадкоємцями, строк для прийняття нею спадщини встановлюється у три місяці з моменту неприйняття іншими спадкоємцями спадщини або відмови від її прийняття. Якщо строк, що залишився, менший за три місяці, він продовжується до трьох місяців.

До прийняття спадщини право власності на спадщину виникнути не може. Як справедливо зазначається в юридичній літературі, прийняття спадщини – це засвідчення згоди спадкоємця вступити в усі правовідносини спадкодавця, які в сукупності складають спадщину. Таку згоду має бути виражено в установленій законом спосіб, тобто шляхом вчинення певних передбачених законом правових дій. На прийняття спадщини не впливає і та обставина, що спадкоємець міг не знати, що спадщина охоплює речі з особливим правовим режимом, зокрема зброю, окремі види земель, об'єкти державного, культурного чи історичного значення тощо (Zaika, Skrypnyk, Sofiiuk, 2020).

Отже, нездійснення спадкоємцем державної реєстрації набутого ним права власності на нерухоме майно не призводить до дефекту універсального спадкового правонаступництва, тобто самого переходу прав на спадщину з часу її відкриття. Зокрема, якщо спадкоємець прийняв спадщину, у складі якої є права власності на нерухоме майно, і невдовзі помер, не

встигнувши зареєструвати своє право у відповідному державному реєстрі, це майно все одне не вважатиметься таким, що належить вказаній особі з часу відкриття спадщини, а у її спадкоємців виникне право на спадкування такого майна на загальних підставах.

Викладений підхід простежується (щоправда, дуже обережно) у практиці суду касаційної інстанції. Так, Верховний Суд, вирішуючи спір про витребування спадкового майна з чужого незаконного володіння, визнання договору дарування недійсним та скасування його державної реєстрації, спочатку послався на Постанову Верховного Суду України від 23 січня 2013 р. у справі № 6-164цс12. Проте далі сформулював важливий висновок про те, що спадкоємець, який у встановленому законом порядку прийняв спадщину, є її *власником* з часу відкриття спадщини, а документом для підтвердження права власності на спадкове майно є свідоцтво про право на спадщину, отримане в установленому законодавством порядку. Відсутність реєстрації права власності відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухомому майно та їх обтяжень»¹ не зумовлює позбавлення особи прав користування та володіння належним їй на праві власності майном. Відсутність реєстрації права власності на квартиру має наслідком обмеження у праві розпорядження нею². Подібний висновок сформульований Верховним Судом і в інших постановках³.

За твердженням М. В. Бондаревої (2017, с. 8), трансформаціям у процесі реалізації

¹ Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 01.07.2004 № 1952-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15> (дата звернення: 20.06.2022).

² Постанова Верховного Суду від 20.05.2020 : справа № 303/6974/16-ц, провадження № 61-39511св18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89508947> (дата звернення: 20.06.2022).

³ Див., напр.: Постанова Верховного Суду від 15.07.2020 : справа № 355/340/17-ц, провадження № 61-36052св18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90498010> (дата звернення: 20.06.2022); Постанова Верховного Суду від 08.06.2022 : судова справа № 278/185/20, провадження 61-15282св20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104728470> (дата звернення: 20.06.2022).

спадкового правовідношення піддається не сама спадщина, а суб'єктивні права та обов'язки осіб, які беруть участь у спадкуванні, щодо спадщини. Спадщина з моменту її відкриття фіксується в усіх характеристиках, у чому і полягає феномен «лежачості». Із цього робиться висновок про доцільність говорити не про лежачу спадщину як характеристику самої спадщини, а про «лежачість» спадщини як характеристику специфічного стану, в якому спадщина знаходиться. Специфічність такого стану є виявом динаміки спадкового правовідношення, по суті є специфічним зв'язком між потенційним спадкоємцем і спадщиною, виникнення й розвиток якого означає трансформацію суб'єктного складу і змісту спадкового правовідношення за умови незмінності його об'єкта – спадщини. Завершення трансформації змісту спадкового правовідношення означатиме повернення спадщини в режим власності, якою вона була до того, як відкрилася.

Видається правильним, що феномен лежачої спадщини характеризує саме *фактичний стан* об'єктів спадкового правонаступництва з часу відкриття спадщини до моменту її прийняття спадкоємцем. Юридично ж такого проміжку стану безсуб'єктності майна не існує, зважаючи на закріплене в законі правило про зворотну силу прийняття спадщини. Сутність універсального спадкового правонаступництва з урахуванням змісту ч. 5 ст. 1268 ЦК України дає підстави стверджувати, що право власності на спадкове майно набувається новим власником у момент смерті попереднього власника. Передусім для забезпечення фактичного стану і застосовується категорія «лежача спадщина». Якщо спадкове правонаступництво характеризує спадкове правовідношення в динаміці, оскільки є переходом спадщини від правопередника до правонаступника, то лежача спадщина більшою мірою характеризує властивості статичності.

ВИСНОВКИ. Право власності на спадкове майно набувається спадкоємцем ретроспективно з часу відкриття спадщини незалежно від правового режиму успадкованого майна, а також моменту державної реєстрації права власності на спадщину. Необхідною умовою виникнення права власності на спадщину є її прийняття спадкоємцем у спосіб та строки, визначені цивільним законодавством. При цьому теорія розщеплення права власності на спадкове майно є недостатньо обґрунтованою, оскільки руйнує конструкцію універсального спадкового правонаступництва, відповідно до якої спадщина переходить до спадкоємців як єдине ціле. Права та обов'язки, належні спадкодавцеві, незалежно від різноманітності елементів, об'єднуються в одне поняття «спадщина», що виступає локальним об'єктом, присутнім лише у сфері спадкування. Крім того, спадщина переходить до спадкоємців одночасно з дня смерті спадкодавця (оголошення його померлим) незалежно від часу прийняття спадщини та державної реєстрації прав на неї. Додатково універсальне спадкове правонаступництво передбачає безперервність існування прав та обов'язків при зміні їх носіїв.

Феномен лежачої спадщини характеризує фактичний стан об'єктів спадкування з часу відкриття спадщини до моменту її прийняття спадкоємцем. Юридично такого стану безсуб'єктності майна не існує, зважаючи на закріплене в законі правило про зворотну силу прийняття спадщини. Сутність універсального спадкового правонаступництва з урахуванням змісту ч. 5 ст. 1268 ЦК України дає підстави стверджувати, що право власності на спадкове майно набувається новим власником у момент смерті попереднього власника. Положення про зворотну силу прийняття спадщини за своєю сутністю є юридичною фікцією.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Бондарєва М. В. Про потенційні права спадкоємця на спадщину. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С. 5–9.
2. Гвоздик П. О., Бородовський С. О. Проблеми позову про визнання права власності на нерухоме майно, що входить до складу спадщини. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2013. № 1. С. 92–105.
3. Главач І. І. Момент виникнення у спадкоємця прав щодо спадщини. *Право і суспільство*. 2015. № 4, ч. 4. С. 55–60.
4. Дзера І. О. Теоретичні та практичні проблеми захисту права власності в спадкових правовідносинах. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2020. Т. 27, № 3. С. 115–132. DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2020-27-3-115>.
5. Заїка Ю. О. Механізм регулювання майнових правовідносин, що виникають після відкриття спадщини. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 6. С. 23–28.
6. Козловська Л. В. Співвідношення понять спадкування та набуття права власності в порядку спадкування. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2013. № 1. С. 143–151.

7. Кухарев О. Є. Догматична конструкція універсального правонаступництва у сфері спадкового права. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2020. № 3. С. 40–49. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.3.04>.
8. Кухарев О. Є. Застосування юридичних фікцій у сфері спадкування. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 1. С. 27–31.
9. Муромцев С. А. Избранное. М. : Статут, 2015. 446 с.
10. Новицкий И. Б. Римское право : учебник. М. : Зерцало-М, 2002. 256 с.
11. Печений О. П. Деякі проблеми державної реєстрації у сфері спадкових правовідносин. *Теорія і практика правознавства*. 2013. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/tipp_2013_2_12.pdf (дата звернення: 20.06.2022).
12. Серебровский В. И. Избранные труды по наследственному и страховому праву. Изд. 2-е, испр. М. : Статут, 2003. 558 с.
13. Суворов Н. С. Об юридических лицах по римскому праву. М. : Статут, 2000. 299 с.
14. Цивільне право України. Особлива частина : підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 1176 с.
15. Черепяхин Б. Б. Труды по гражданскому праву. М. : Статут, 2001. 479 с.
16. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права : в 2 т. М. : Статут, 2005. Т. 2. 463 с.
17. Zaika Yu. O., Skrypnyk V. L., Sofiiuk T. O. Permanent inheritance as an object of civil rights: Theoretical aspects. *Asia Life Sciences*. 2020. No. 1. Pp. 153–170.

REFERENCES

1. Bondarieva, M. V. (2017). About the potential rights of the heir to the inheritance. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 6, 5-9.
2. Cherepakhin, B. B. (2001). *Works on civil law*. Statute.
3. Dzera, I. O. (2020). Theoretical and practical aspects of protection of the right of ownership in the hereditary relations. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 27(3), 115-132.
4. Dzera, O. V., Kuznietsova, N. S., & Maidanyk, R. A. (Eds). (2010). *Civil law of Ukraine. A special part*. Yurinkom Inter.
5. Hlavach, I. I. (2015). The moment of vindication at the recession is the right of the recession. *Law and Society*, 4(4), 55-60.
6. Hvozdyk, P. O., & Borodovskyi, S. O. (2013). Problems of a claim for recognition of ownership of real estate, which is part of the inheritance. *Journal of Civil and Criminal Proceedings*, 1, 92-105.
7. Kozlovska, L. V. (2013). The relationship between the concepts of inheritance and the acquisition of property rights in the order of inheritance. *Journal of Civil and Criminal Proceedings*, 1, 143-151.
8. Kukhariev, O. Ye. (2015). Application of legal fictions in the field of inheritance. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 1, 27-31.
9. Kukharyev, O. Ye. (2020). Dogmatic Construction of Universal Legal Succession in the Field of Inheritance Law. *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 3, 40-49. <https://doi.org/10.32631/v.2020.3.04>.
10. Muromtsev, S. A. (2015). *Selected works*. Statute.
11. Novitskyi, I. B. (2002). *Roman law*. Zertsalo-M.
12. Pechenyi, O. P. (2013). Some problems of state registration in the sphere of recessionary legal systems. *Theory and Practice of Jurisprudence*, 2. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/tipp_2013_2_12.pdf.
13. Serebrovskii, V. I. (2003). *Selected works on inheritance and insurance law*. Statute.
14. Shershenevich, G. F. (2005). *Textbook of Russian civil law* (Vol. 2). Statute.
15. Suvorov, N. S. (2000). *About legal entities under Roman law*. Statute.
16. Zaika, Yu. O. (2021). The mechanism of regulation of property relations that arise after the opening of the inheritance. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 6, 23-28.
17. Zaika, Yu. O., Skrypnyk, V. L., & Sofiiuk, T. O. (2020). Permanent inheritance as an object of civil rights: Theoretical aspects. *Asia Life Sciences*, 1, 153-170.

Надійшла до редакції: 23.06.2022

АЛЕКСАНДР ЕВГЕНЬЕВИЧ КУХАРЕВ,

*доктор юридических наук, профессор,
Харьковский национальный университет внутренних дел,
кафедра гражданского права и процесса;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2086-9179>,
e-mail: kukharyev@gmail.com*

ФЕНОМЕН ЛЕЖАЧЕГО НАСЛЕДСТВА В НАСЛЕДСТВЕННОМ ПРАВЕ

Выяснена сущность феномена лежачего наследства в наследственном праве. Сделан вывод, что право собственности на наследственное имущество приобретает наследником ретроспективно с момента открытия наследства независимо от правового режима наследуемого имущества, а также момента государственной регистрации права собственности на наследство. Отмечено, что необходимым условием возникновения права собственности на наследство является его принятие наследником способом и сроками, определенными гражданским законодательством. Доказана спорность теории расщепления права собственности на наследственное имущество из-за несоответствия конструкции универсального наследственного правопреемства. Феномен лежащего наследия характеризует фактическое состояние объектов наследственного правопреемства с момента открытия наследства до момента его принятия наследником. Юридически такого промежутка состояния безсубъектности имущества не существует, учитывая закрепленное в законе правило об обратной силе принятия наследства.

Ключевые слова: *наследственное правоотношение, наследование, наследство, наследодатель, наследник, лежачее наследство, право на наследство.*

OLEKSANDR YEVHENOVYCH KUKHARIEV,

*Doctor of Law, Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Department of Civil Law and Procedure;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2086-9179>,
e-mail: kukharyev@gmail.com*

THE PHENOMENON OF DORMANT INHERITANCE IN INHERITANCE LAW

The article is devoted to clarifying the essence of the phenomenon of dormant inheritance in inheritance law. It has been concluded that the right of ownership of the inherited property is acquired by the heir retrospectively from the time the inheritance was opened, regardless of the legal regime of the inherited property. However, until the moment of state registration of the right of ownership, the heir is limited in his/her ability to dispose of the inherited real estate, in particular by alienating it. However, this limitation does not at all indicate that the heir has not acquired the right of ownership of the inherited property. The heir can transfer the inherited property to management, enter into an agreement on changing the size of shares in the inheritance.

It is emphasized that a necessary condition for the emergence of the right of ownership of the inheritance is its acceptance by the heir in the manner and terms determined by civil legislation.

The theory of splitting the ownership of inherited property is analyzed, according to which the emergence of the right of ownership of hereditary movable property is associated with the time of the opening of the inheritance, and for immovable property – with the date of state registration of rights to it. The contentiousness of the theory of splitting the ownership of inherited property is substantiated due to its inconsistency with the construction of universal legal succession.

The phenomenon of dormant inheritance characterizes the actual state of the objects of inheritance from the time of the opening of the inheritance to the moment of its acceptance by the heir. Legally, such an interval of the state of statelessness of property does not exist, taking into account the rule of retroactive acceptance of inheritance established in the law. Thus, according to part 5 of article 1268 of the Civil Code of Ukraine, regardless of the time of acceptance of the inheritance, it belongs to the heir from the time of opening the inheritance, that is, from the moment of the death of the testator or his/her declaration as deceased. It is emphasized that the provision on retroactive acceptance of inheritance is a legal fiction.

Keywords: *inheritance legal relations, inheritance, heritage, testator, heir, dormant inheritance, right to inheritance.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Кухарев О. Є. Феномен лежачої спадщини у спадковому праві. *Право і безпека*. 2022. № 2 (85). С. 149–157. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.14>.

Citation (APA): Kukhariev, O. Ye. (2022). The phenomenon of dormant inheritance in inheritance law. *Law and Safety*, 2(85), 149–157. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.14>.